

Schilderkunst in bloei

SCHILDERIJEN GEVEN EEN GOED BEELD VAN LEVEN IN DE ZEVENTIENDE EN ACHTTIENDE EEUW

De Gouden Eeuw is een periode van opkomst en bloei geweest, zowel in economisch als in cultureel opzicht. In de uitwerking van het examenonderwerp over dynamiek en stagnatie in de Republiek is de nadruk komen te liggen op sociaaleconomische ontwikkelingen. Om het onderwerp tot leven te brengen is het geen slecht idee om ook kunst te betrekken in de les.

Rembrandt, 1606-1669
*De anatomische les van Dr.
Nicolaes Tulp*, 1632
Doek, 169,5 x 216,5 cm
Den Haag, Mauritshuis

Detail: De anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp.

Het fenomenale licht valt op de hand van de dode en de opererende en docerende handen van Tulp.

De schilderijen uit de Gouden Eeuw laten tot in detail de levensstijl van de gegoede burgerij zien. Schilderen was niet alleen een kunstvorm, het groeide in de jaren na 1590 uit tot een omvangrijke bedrijfstak. Rond 1650 waren er in de Republiek tweeënhalf miljoen schilderijen te vinden. Dat de schilderkunst in de zeventiende eeuw een vlucht nam, op een wijze die ongekend is in de geschiedenis, kan alleen verklaard worden door de rijkdom van de stedelijke elite. Aan de hand van enkele schilderijen kunnen de cultuur en de sociale verhoudingen die kenmerkend waren voor die tijd getoond worden aan leerlingen.

Dokter Tulp geeft anatomische les

Het Mauritshuis in Den Haag heeft een kleine maar wereldberoemde collectie schilderijen uit de zeventiende en achttiende eeuw. De verschillende genres uit die periode in de Nederlandse kunstgeschiedenis zijn allemaal vertegenwoordigd: landschappen van Van Goyen en Van Ruisdael, stillevens van Ambrosius Bosschaert de Oude, portretten van Rembrandt en Vermeer, huiselijke tafereelen van Jan Steen. Bijzonder aan de schilderkunst van de Gouden Eeuw waren de vergaande specialisaties waarmee schilders zich probeerden te onderscheiden. Daardoor is een aantal van hen tot ongekende hoogten gestegen waar het gaat om verfijning van een bepaald genre. Het beroemde Hollandse licht is bij veel van de schilders een terugkomend element. Zo zien we in schilderijen van Vermeer vaak hoe het licht binnenvalt door ramen en in de landschappen van Van Ruisdael hoe in prachtige wolkenluchten de zon doorbreekt. Rembrandt kon als geen ander spelen met licht. Een typerend schilderij voor de zeventiende eeuw van zijn hand is *De anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp* (1632). Het is één van de belangrijkste schilderijen die Rembrandt in opdracht heeft gemaakt. Vanwege dit schilderij verhuisde hij zelfs van

Leiden naar Amsterdam. Met zijn zesentwintig jaar stond Rembrandt aan het begin van zijn carrière. Aan de hand van dit schilderij kon hij laten zien wat hij als schilder in huis had. De opdracht was afkomstig van het Amsterdamse chirurgijns-gilde onder leiding van dokter Nicolaes Tulp. Gildeleden lieten zich destijds graag portretteren. Ze waren trots op hun ambacht, kennis en status en lieten zich daarom vastleggen voor het nageslacht. Meestal werd van deze schilderijen een statig rijtje deftige heren gemaakt, waarbij het hoofd van het gilde een prominente plaats kreeg in het gezelschap. Rembrandt zou Rembrandt niet zijn geweest als hij niet zijn eigen bijzondere draai aan dit groepsportret had gegeven. In plaats van een statisch geposeerde groep chirurgijnen zien we een dynamische compositie met in het midden het lijk van de recidivist Aris Kindt. Kindt was in 1632 opgehangen en werd vervolgens als onderzoeksobject gebruikt door de geneesheren. De gildeleden staan op een onconventionele manier om dit lijk gegroepeerd. De aandacht gaat uit naar de drie handen in het centrum van de compositie. Het fenomenale licht van Rembrandt valt op de dode hand van Kindt, de opererende rechterhand van dokter Tulp en zijn linkerhand die demonstreert en doceert. De overige leden van het gilde kijken gefascineerd toe. Met dit schilderij heeft Rembrandt niet alleen een uniek portret gemaakt, maar ook een tijdsbeeld gegeven waarin de ontwikkeling van wetenschappelijke kennis een belangrijke plaats innam. De les die Tulp zijn gildeleden en de kijkers meegeeft, zou kunnen worden samengevat in de spreuk: 'mens ken u zelve'. Mijn ervaring is dat leerlingen de anatomische les spannend vinden om te zien. Het feit dat bekend is wie de mensen op het schilderij zijn, inclusief het lijk, draagt hieraan zeker bij. Daarnaast is het schilderij door het formaat indrukwekkend, met afmetingen van tweeënhalf bij ruim anderhalve meter. Op de website van het Mauritshuis kan de anatomische les in detail bestudeerd worden.

Decadentie

De welstand en de decadente levenswijze van de burgerij in de achttiende eeuw komen misschien wel het duidelijkst naar voren in een reeks van vijf pastels die Cornelis Troost schilderde in 1739. Met veel ironie beeldt Troost een avondlijke herenbijeenkomst uit in een salon van een statig huis. Net zoals Rembrandt maakte Troost deze schilderijen in opdracht. Waarschijnlijk kreeg hij die van Theodoor van Snakenburg, een Leidse advocaat. De vijf schilderijen lezen als een stripverhaal *avant la lettre*: het eerste tafereel toont de heren aan het begin van de avond. Er wordt rustig een pijp gestopt, de heren wachten de gebeurtenissen af. De vijf pastels hebben ieder een eigen Latijnse titel. Op de lijst bij de eerste staat: 'Nemo loquebatur'. Dat wil zeggen: niemand sprak er. In de drie volgende tafereelen zien we de avond voor onze ogen ontrollen. De mannen gaan eten, discussiëren, spelen triktrak. Het portret van de heer des huizes dat aan één van de wanden hangt, wordt bewonderd. Gaandeweg worden de heren steeds uitbundiger. De bijeenkomst onttaardt zelfs in een waar drinkgelag met bijbehorende frivoliteiten. Er worden verhitte gesprekken gevoerd rond een wereldbol. Eén van de heren orakelt er staande op een stoel op los. Schaamteloos wordt geflirt met het dienstmeisje. Eén man urineert in een hoek van de kamer. Het derde schilderij heeft dan ook de toepasselijke titel 'Rumor erat in casa' (het werd rumoerig in huis). Het laatste tafereel laat zien hoe de mannen in beschonken toestand op huis aan gaan. De heren van aanzien hebben echter de grootste moeite de weg naar huis te vinden. Op de lijst bij dit pastel staat: 'Ibant qui poterant, qui non potuere cadebant' oftewel: wie nog kon lopen, ging heen; wie dat niet meer kon, viel om. Met deze humoristische weergave van een avond onder enkele welgestelde burgers van de Republiek geeft Troost een menselijk inkijkje in het leven van deze mensen. Voor het onderwijs zijn de schilderijen boeiend omdat een rijk achttiende-eeuws interieur gedetailleerd te zien is. Ook de kledingdracht van de burgerij wordt getoond.

▽
Pastel 1: dit tafereel toont de heren aan het begin van de avond. 'Nemo loquebatur' ('Niemand sprak er').

▽
Pastel 3: gaandeweg worden de mannen uitbundiger. Eén man urineert zelfs in een hoek van de kamer.

▽
Pastel 5: in beschonken toestand dut een van heren in, terwijl een ander orakelt staande op een stoel. 'Rumor erat in casa' ('Het werd rumoerig in huis').

STADSGEZICHTEN

Dit najaar is in het Mauritshuis een speciale tentoonstelling te zien over stadsgezichten. In de zeventiende eeuw lieten rijke burgers zich trots vastleggen, zoals te zien is in het groepsportret van Rembrandt, maar ook de steden werden geschilderd. De tentoonstelling geeft een overzicht van verschillende stadsgezichten, met beroemde voorbeelden als Vermeers *Gezicht op Delft*. Minder bekend dan Vermeer maar prachtig om te bestuderen en te vergelijken met een recent stadsplattegrond is het vogelvluchtgezicht van Amsterdam van de schilder Jan Christiaan Micker.

